

М. КИСЕЛЬОВ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ БІОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

Безпрецедентна актуалізація проблем, які нині об'єднуються терміном «біологічна етика», є своєрідним індикатором корінного перелому в історії людства. Така актуалізація, крім усього іншого, приводить до того, що цей термін стає модним і, отже, потребує постійної семантичної корекції, а сама біоетика — уточнення меж і можливостей своєї компетенції.

Реалії сучасності зумовили органічне поєднання таких принципово різних феноменів, як біологія і етика. Природничі науки від самого початку свого існування орієнтувались на об'єктивізм як ідеал науковості, на вивчення об'єктивної реальності «такою, яка вона є», безвідносно до емоцій, сподівань та гуманітарно-моральних уподобань людини. В результаті виник, як зазначав Джон Дьюї, серйозний конфлікт між натуралізмом і гуманізмом, «глибокий і нездоланий розрив між природним предметом науки і поза- (якщо не над-) природним предметом моралі» [1]. Наука, яка обмежується емпіричною реальністю і спирається на спостереження та експеримент, не повинна ігнорувати те, що перебуває за межами компетенції її засобів дослідження.

Свого часу піфагорієць Філолай тлумачив гармонію як поєднання непок'єднуваного. Одним з найактуальніших завдань сьогодення є гармонізація проблем, які виникають на перетині принципово різних за природою і призначенням біологічної науки та етики.

Специфіка етики в тому, що вона, на відміну від біології, не є точною наукою або набором аксіом, рекомендованих правил на всі випадки життя. Вона є утворенням значно складнішим. Ще у своїх витоках («Нікомахова етика» Арістотеля) етика тлумачилась як одна з найважливіших проблем життєдіяльності людини, як засіб духовної гігієни її буття. Ще раніше Демокріт трактував прекрасне, справедливе й добродієсне як те, що природне, корисне для життя. Загалом призначення етики полягає навіть не в тому, щоб аргументувати перевагу добра над злом, а в тому, щоб допомогти людині адекватно зрозуміти наявну життєву ситуацію і віднайти шлях до досягнення добра. Мораль витлумачувалася як єдино можливий спосіб буття людини, реалізації людської сутності. Сам термін *etos* склався як визначення сфери побутування людини взагалі. В основу всіх моральнісних конструкцій покладено відчуття співпричетності до буття інших людей, а пізніше — й до буття природи.

Разом з тим явища моралі виділити в чистому вигляді неможливо. Вони органічно інкорпуються і «розчиняються» в усіх фрагментах людського буття. Етичні категорії «добро» і «зло», «справедливість» і «несправедливість», «гідність» і «совість» нині є необхідними для осмислення процесів наукового, економічного, політичного та побутового характеру. Зокрема, набуває нової актуальності міркування І. Канта про чисту совість як винахід диявола.

Серцевиною етичної свідомості є моральний вибір і відповідальність за нього. Моральний вибір — це не одноразовий акт, а перманентний процес. Звідси постійний пошук, сумніви, корекції, вічна боротьба із собою й вічне собою невдоволення. «Ситуація морального

вибору» є надзвичайно складною і відповідальною. Людина не завжди вільна у своєму моральному виборі. Моральний обов'язок іноді диктує необхідність повстати проти власної думки. А погодження з громадською думкою може набути рис конформізму і навіть аморальності. Сьогодні ми є свідками поширення моралізаторської демагогії. Блез Паскаль свого часу зазначав, що людство поділяється на дві категорії: грішники, які вважають себе праведниками, і праведники, які вважають себе грішниками. Чим розвинутіша моральність, тим критичніше людина ставиться до себе. Той, хто міг би давати об'єктивну моральну оцінку, не буде цього робити. А той, хто готовий до цього, не заслуговує на довіру.

Мораль — спосіб духовного буття людства, природно можливий спосіб людини бути людиною. Тому етика є утворенням скоріш індивідуальним, ніж колективним. Людина спирається на свій власний індивідуальний вибір. Відомо, що виключно колективна відповідальність призводить до зниження дієвості моральних критеріїв. Як зазначають А. А. Гусейнов та Р. Г. Апресян, мета етики — не знання, а вчинки. Моральнісність уособлює міру панування людини над собою, виступає показником того, наскільки людина відповідальна за те, що вона чинить, є якісною визначеністю людської душі [2].

У філософській традиції моральність і прагнення до морального вдосконалення розглядалися як необхідна умова для досягнення істини та добра. Моральнісні регулятори є надзвичайно могутніми й ефективними. Відомо, що Лактанцій переконав імператора Константина прийняти християнство, аби врятувати імперію від морального й духовного розкладу. Проте, як слушно зазначав Ганс Йонас, змінюються часи, мусить змінюватися і етика. Раніше все спілкування з позалюдським світом (сфера *techne*), за винятком медицини, було етично нейтральним. Етична значимість з'являється у процесі безпосереднього спілкування людини з людиною, тому традиційна етика була виключно антропоцентричною.

Сьогодні величезні успіхи наук медико-біологічного комплексу породжують багато складних проблем морального характеру. Дійшло до того, що людина почала поширювати свій контроль на власну еволюцію і прагне не просто підтримувати себе, а вдосконалювати і змінювати свою природу, спираючись на власне розуміння. Постає запитання: а чи маємо ми право так робити і чи є у нас відповідна кваліфікація для цієї творчої ролі? Чи маємо ми моральне право експериментувати з майбутніми людськими істотами?

Величезні успіхи науково-технічного прогресу зумовили споживацький характер цивілізації, внаслідок чого відбувається атрофування моральнісних засад, що призводить до духовної кризи. Як вважає відомий італійський філософ Н. Аббаньяно, нині домінують прагматизм і цинізм. Усе піддається сумніву, в тому числі й мораль. Причому спостерігаємо скептичне ставлення не лише до окремих цінностей, а й до цінностей взагалі. Самі ж цінності нерідко постають як реліктові прекраснодушні ідеали, відірвані від повсякденного буття [3].

Нестабільність і тривожність ситуації у сучасному світі, динаміка геополітичних процесів, зростання напруженості між заможним «першим світом» й доведеним до зубожіння «третьім світом», прогресування міжрегіональних (етнокультурних) конфліктів, побоювання «зіткнення цивілізацій» спричинюють розгубленість у футурологів. Людина не може впоратися з майбутнім. Воно викликає в неї «Футуршок» (О. Тоффлер). На думку російського філософа В. О. Кутирева, світ штучного нині поглинає природний світ. Прикметним у цьому відношенні є гіперболізоване ставлення до терміна «механізм»: «механізм народного господарства», «біосферні механізми», «механізм прийняття

рішень» тощо. Технократична спрямованість нашої ментальності красномовно проявляється у таких словосполученнях, як «інженери людських душ», «людський фактор». Навіть систему філософських категорій іноді називають «інструментарієм мислення». Така трансформація в сучасному світі відбувається поступово і непомітно і ми, звикаючи до технократичної термінології, вже не насторожуємося, коли читаємо, що «робот вивчає людину», або фахівці з проблем «штучного інтелекту» проводять солідні науково-практичні конференції на тему «ефективного включення людського фактора в інтелектуальні системи».

Згідно з «критерієм Тьюрінга», якщо робот виконує функції людини, то його теж можна визнати людиною. Комп'ютери з помічників (засобів) стають рівноправними учасниками спілкування і в перспективі можуть перетворитися на «осіб, що приймають рішення». Так засіб перетворюється на мету. Живе опиняється за межами життя. Все «олюднене» (штучне) стає віртуальним. «Віртуальна творчість» без відповідальності і без претензій на істинність є творчістю напівнароচিতою, творчістю для проби, для понту, для стебу, для приколу» [4]. Діяльність людей виходить за сферу життя, стає фактором чогось створеного саме людиною.

Нині дедалі частіше говорять про втрату сенсу життя. Це не що інше як втрата відчуття життя, втрата його розуміння. Цей процес детермінується заміною натуралістичного погляду на світ культурно-технічним. Заради задоволення потреб індустріального розвитку науку зорієнтовують на «вивідування» секретів у природи, не зупиняючись перед її мордуванням (вчені — «естествоиспытатели»). Це висотує життєві сили з культури і деформує духовний світ людини, полишаючи їй лише тривожне очікування катастрофи. Квазііндустріальний прогрес замінює живу культуру системою авітальних раціоналістичних конструкцій. Відбувається перехід людства на «інадаптивні» (тупикові) шляхи розвитку. Духовність редукується до розуму, цінності замінюються конкретними цілями. Домінує принцип корисності, лібералізму й розрахунку [5]. Як констатує І. Бестужев-Лада, відбувається процес заміни розмноження клонуванням, харчування — вливанням, навчання — навіюванням, а праці — автоматикою [6].

На цьому ґрунті й виникає принципово нова етика — «етика відповідальності», за Г. Йонасом. Покійний академік М. М. Мойсєєв підкреслював: якщо людство бажає забезпечити своє майбутнє, то на нього «чекає зміна моральнісних принципів настільки ж глибока, як і та, що відбулась на зорі становлення суспільства, коли норми поведінки в ордах неантропів замінилися людською мораллю» [7, с.251]. Г. Йонас слушно вважає, що етичні конструкції в минулому не мали справи з умовами людського життя у глобальному масштабі. Тому головним завданням нової етики є подолання розриву між прогностичністю та могутністю дій людини, встановлення надійного контролю за цією непомірною могутністю. Пропонується трансформація кантівського категоричного імперативу в імператив новий, адекватний новому характеру людської діяльності: «дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі» [8, с.18].

Активний пошук виходу із ситуації, що склалася, міжнародна спільнота здійснює на теренах біологічної етики. Термін «біоетика» отримав поширення в науці після виходу в світ книги В. Р. Поттера «Біоетика — міст у майбутнє» [9]. Загалом виникнення цього наукового напрямку було своєрідною реакцією на технологічні та соціально-політичні «виклики» у сфері медицини і біології. Безпрецедентно складні етичні колізії, що постають перед суспільством, зумовлені новітніми медичними та біологічними технологіями, зростаючими можливостями впливу на людський організм. Практична діяльність трансплантологів, реаніматологів, психіатрів, біотехнологів пов'язана з

необхідністю визначати міру відповідальності при прийнятті рішень. У загальноетичному контексті біоетика, з подачі В. Р. Поттера, постає як прикладний аспект з чітко визначеною біолого-медичною спеціалізацією.

Ретроспективний аналіз становлення медичної етики з часів Гіппократа дає уявлення про її значення для західної культури. Спочатку медицина не розглядалась як професія. Звільнившись від впливу релігії, вона стала ремеслом, «засобом отримання засобів для існування». В ті часи не існувало будь-якої системи підготовки лікарів. Кожен бажаючий міг пропонувати медичні послуги і отримувати певну плату залежно від результатів своєї роботи. Школа Гіппократа на острові Кос уже була «школою», де майбутні лікарі оволодівали професійними знаннями. В ній формувалися певні уявлення про здоров'я, хворобу та методи лікування. Вона являла собою свого роду гільдію, члени якої були пов'язані домовленістю лояльно ставитися один до одного, до вчителів та до школи в цілому.

Клятва — урочиста обіцянка перед лицем Бога — передбачала усвідомлення різниці між обов'язками повсякденного життя і обов'язками, які стосувалися речей більш важливих. Факт клятви підкреслював особливий статус лікаря. У священні таємниці Гіппократової медицини посвячувався не кожен бажаючий, а лише той, хто міг бути причетним до гільдії лікарів. З'явилась ідея солідарності між колегами. Але домовленість не конкурувати між собою, підтримувати один одного могла бути небезпечною для тих, кому лікарі мали служити. Уже в ті далекі часи з'явилося розуміння того, що некомпетентність та корупція деформують медичний професіоналізм. Тому особливо наголошувалось, що лікар зобов'язаний: працювати на благо пацієнта; не завдавати йому болю; не давати ліків, які можуть спричинити смерть; не використовувати своє становище у корисливих цілях; не розголошувати секрети своїх пацієнтів та ін.

Розуміння професії в даному разі тлумачилось як служіння пацієнту, що традиційно фіксувалося прийняттям на себе певних етичних обов'язків. Так з'явився прецедент в історії, коли професія почала орієнтуватися не на пересічні інтереси її носіїв, а на благо тих, для кого вона призначена. В деяких випадках навіть необхідно було надавати медичну допомогу безплатно. Загалом же лікар одержував плату лише після досягнення позитивного результату в лікуванні.

У наш час стосунки між лікарем та пацієнтом стають дедалі менш особистісними. Зростаюча технологізація сучасної медицини, її багатопрофільність роблять такий важливий етичний компонент лікувальної справи, як співчуття, надзвичайно дефіцитним. Відбувається активний і небезпечний процес комерціалізації та дегуманізації медицини. Традиційна медична деонтологія, яка ще з часів Асклепідів акцентувала свою увагу на багатоаспектних відносинах «лікар — пацієнт», за сучасних умов значно розширила й конкретизувала своє дослідницьке поле. Сьогодні вона, охоплюючи проблеми біомедичного експерименту, генної інженерії, абортів, евтаназії, новітніх технологій штучного запліднення, вибору статі дитини, трансплантології, а останнім часом і клонування, перетворюється на структурний підрозділ біоетики.

Незважаючи на редукцію біоетичної проблематики, у трактовці В. Р. Поттера, до проблем біомедичного комплексу, в сучасних варіаціях предмет біоетики істотно розширюється. Насамперед, береться до уваги та важлива обставина, що біоетика так чи інакше пов'язана з традиційними принципами класичної етики і водночас з реаліями сьогодення. Можна сказати, що власне біологічну етику започаткували праці А. Швейцера, в яких він тлумачить етику як безмежну відповідальність за все, що живе. В його етиці «благоговіння перед життям» немає поділу на вище й нижче або на більш цінне й менш

цінне життя. Для глибоко моральної людини кожна форма життя є священною. Особливу увагу А. Швейцер приділяв подоланню антропоморфної обмеженості своїх попередників, поширенню біблійної заповіді «Не убий» за межі міжлюдських стосунків [10]. Нині під впливом реалій сьогодення заговорили про «особисте моральне право природи».

У зв'язку з цим надзвичайно прикметною є активна інверсія біологічного матеріалу на рівень загальнонаукової та філософсько-етичної рефлексії. Тепер дослідників піддають критиці не за «біологізаторство» (схильність до аналогій між соціальним та біологічним), а скоріш за «біофобію» (невміння чи небажання вдаватися до таких аналогій, а то й втрату смаку до них). Надзвичайно складні, мінливі феномени органічної природи (невід'ємним фрагментом якої є людина) потребують зовсім інших підходів, іншої методології, ніж ті, що сформувалися в класичному природознавстві.

Хоч як це парадоксально, але реальний, живий індивід, з його багатоманітними соматичними та духовними проявами майже не береться до уваги не лише в «науках про природу», а й у «науках про суспільство», навіть у процесі практичної діяльності. Звідси абсолютний об'єктивізм як еталон науковості і така абсурдна ситуація, як неузгодженість між потребами виробництва і потребами людини. Біологічна субстанція і нині розглядається як нонсенс, рудиментарна недоречність щодо людини з її високими духовно-соціальними чеснотами. Тим часом визнання «тварності» як органічного компонента людської природи зовсім не означає заперечення сапієнтності та культури. Водночас «подолати» її неможливо, позаяк вона є невід'ємною данністю. Людина, попри всі її досягнення, залишається земною істотою, якій властиві всі функції біологічної системи. Її життєдіяльність перебуває у повній залежності від функціонування всієї сукупності біосферних механізмів. Саме ця обставина і є сутнісною для екологічної та біоетичної проблематики і зумовлює їх драматизм.

З огляду на означену обставину виникає необхідність в екологічній етиці (термін часто тлумачиться як синонім біоетики), яка орієнтована на формування відчуття персональної та колективної відповідальності за стан біосфери перед сучасним та майбутніми поколіннями. Отже, якщо етика у витоках своїх визначилася як напрям виключно антропоцентричний (у центрі її побудов були відношення «людина — людина»), то з часом поняття моральності стало поширюватися на інші форми буття, зокрема сферу живого (А. Швейцер), а потім і на природу взагалі (відношення «людина — природа»). Таке поширення предмета етики, на думку Г. Йонаса, є необхідним для сучасної людини, позаяк може слугувати ефективним засобом захисту людини розумної (*Homo sapiens*) від людини діючої (*Homo faber*). «Зростання людської могутності затьмарює власною престижністю все, що становить сутність повноцінної людини, а тому це зростання, оскільки воно приковує до себе дедалі значніші зусилля людини, супроводжується приниженням її поняття про себе та власне буття» [8].

Орієнтація на повноту життєвого процесу (буття), де органічно поєднуються розуміння минулого, сьогодення і майбутнього, контакт з природою та соціальним оточенням, стимулює пошуки «нової моралі» («етика ненасильства» — Л. Толстой, М. Ганді, М. Л. Кінг; «культура вини» та «культура сорому» — Р. Бенедикт; «принцип відповідальності» — Г. Йонас та ін.). Саме на цих засадах формується «нова інвайронментальна парадигма», головними орієнтирами якої є такі міркування:

— людина при всіх своїх якостях — лише один із репрезентантів живого і як вид *Homo sapiens* є включеною в єдину глобальну екологічну систему;

— вона живе не лише в соціальному, а й у природному контексті;

— людина не власник (орендатор) природи, а один з членів природної спільноти;

— у цьому відношенні вона не має привілеїв, навпаки, її сапієнтність покладає на неї відповідальність за стан природного довкілля.

Е. Фромм виділяє такі принципи «нової людини»: бути, а не володіти; звільнення від нарцисизму; любов та повага до життя в усіх його проявах; відмова від ідеї експлуатації природи, формування потреби в її пізнанні та організація пошуку можливостей жити в гармонії з нею [11].

З позицій екологічної моралі традиційні поняття «підкорення природи», «боротьба з природою», «корисність» чи «некорисність» для людей фрагментів природи або окремих представників флори чи фауни є некоректними. На заміну їм з'являється поняття «взаємодія з природою». Тут протиставлення людини і природи хоча й не долається повністю, проте істотно пом'якшується. Природа стає своєрідною ланкою, яка зв'язує людину з людиною. Дедалі відчутнішою є тенденція традиційну опозицію «природа — людина» тлумачити не як протиставлення, а як спів-буття (со-бутіє). Аби не знехтувати своєю природною сутністю, необхідно культивувати в собі відчуття єдності з життям, повагу до нього в усіх його проявах та прагнення повніше зрозуміти природу. Остання мусить розглядатися як повноправний суб'єкт взаємовідносин із суспільством. Якщо ми не навчимося берегти природу та екологічно грамотно взаємодіяти з нею, то будемо приречені на неминучу загибель. У звіті Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку ООН «Наше спільне майбутнє» зазначається, що економіка повинна задовольняти потреби і законні бажання людей, але її розвиток мусить вписуватися в межі екологічних можливостей планети [12]. Такий підхід безпрецедентно актуалізує моральні аспекти взаємодії людини та природи і водночас зумовлює розширення дослідницької ниви сучасної етики.

Загалом же сучасна біоетика інтегрує в єдине концептуальне ціле елементи класичної етики та новітні тенденції, ініційовані екологією, медичною деонтологією і бурхливим розвитком біотехнологій. Складність біоетичного дискурсу, крім усього іншого, спричинюється необхідністю інтеграції та поєднання природничо-наукової та соціогуманітарної культури. Щодо цього досить влучно висловився В. Хесле: «Людина, яка нічого не розуміє в хімії й біології, навряд чи може сьогодні сказати щось суттєве відносно нагальних конкретних етичних проблем, навіть у випадку, якщо вона оволоділа всією етичною традицією від Платона до Шеллера» [13]. Тут ми маємо справу з органічним поєднанням роз'єднаних і на сьогодні фундаментальних аспектів сучасного наукового дискурсу: природознавства та гуманітарії. Прикметним у цьому відношенні є те, що головним завданням реконструкції філософії Джон Дьюї вважає наближення моралі, яка спирається на традиційні інституціональні звичаї, до наукового аналізу і критики. «Коли наукова свідомість повністю дозріє до усвідомлення гуманістичних цінностей, буде порушений найбільший дуалізм, який нині обтяжує людство: розрив між матеріальним, механічним і науковим, з одного боку, і моральним та ідеальним, з другого». В цьому аспекті етика не є «каталогом дій або набором правил, що ними можна користуватися як медичним чи кулінарним рецептами. Потреба в моралі — це потреба в особливих методах дослідження й винаходу» [1].

Біологічна етика стає важливим компонентом етико-духовних підвалин людської цивілізації. Її проблеми відзначаються безпрецедентною складністю та неоднозначністю, потребують від дослідників високого професіоналізму, розвинутого відчуття міри і такту, граничної вимогливості до себе та відповідальності. Як наголошується у «Всезагальній декларації про геном людини і про права людини», прийнятій Генеральною конференцією

ЮНЕСКО у листопаді 1997 р., відповідальність, що є невід'ємною частиною наукових працівників — в тому числі вимогливість, обережність, інтелектуальна чесність й неупередженість як при проведенні наукових досліджень, так і при представленні й використанні їх результатів, повинна бути предметом особливої уваги, коли йдеться про дослідження, що стосуються генома людини, з урахуванням їх етичних та соціальних наслідків. Особи, які у державному і приватному секторах ухвалюють політичні рішення в науковій галузі, також несуть особливу відповідальність у цьому відношенні.

Якщо проаналізувати лише медико-біологічний зріз біоетики, то можна дійти висновку, що навіть у такому прикладному контексті вона підноситься до проблем загальнолюдського значення. Передусім йдеться про такі фундаментальні філософські категорії, як життя і смерть, дійсне і належне, природне і соціальне. Як повинна чинити пересічна людина, а особливо фахівець, щоб мати підставу вважати себе доброчесною у складних життєвих ситуаціях? З усією нагальністю постає проблема меж компетентності регулятивної функції біоетики, що зумовлює необхідність вибору: обмежуватися контролем, заборонами, кодексами, імперативами і т.ін. чи налаштовуватися на складну і багатоманітну роботу, спрямовану на забезпечення підтримки та розвитку моральних принципів дослідження?

Мораль, на відміну від права, не може спиратися на однозначні наукові положення та закони. Якщо в царині юриспруденції все регулюється законом та обов'язком неухильного слідування законодавчим уложенням, то у сфері моралі людина може спиратися лише на власний моральний вибір й вимоги, які вона ставить до себе особисто. Щоправда, сучасна «цивілізована» людина звикла зважати на закони, а регулятивна функція моралі, власного сумління помітно переміщується на периферію свідомості, що можна кваліфікувати як доволі небезпечну тенденцію. В цьому відношенні цікавим видається міркування Френсіса Фукуями стосовно того, що азійські регіони, соціальні спільноти яких спираються не на право, а на традиційні моральні уявлення, є більш здатними до прогресу і переконливо демонструють це як у демократичному режимі (Японія), так і в напівавторитарному (Сингапур).

Абсолютне домінування права над мораллю породжує прагнення до уніфікації етики, надання їй рис правового регулятора або, в кращому разі, імперативної моралі, що спирається на вимоги та заборони. Саме цим можна пояснити активний пошук певної нормативної бази, спираючись на яку можна було б розв'язувати складні біоетичні проблеми. Проте біоетичну конкретику майже неможливо «втиснути» у певний біоетичний «кодекс». Заборони тут виявляють свою неефективність, особливо коли врахувати процес досить-таки специфічної комерціалізації медицини зокрема й науки загалом на наших теренах. Саме тому до морально-етичних та деонтологічних проблем, скажімо в конкретних колізіях евтаназії або трансплантації, попри всю їх важливість та актуальність, слід ставитися обережно і зважено.

Величезні можливості біотехнологій у діагностиці, лікуванні, фармакології, селекції та виробництві необхідних органічних матеріалів не повинні відволікати увагу від можливих негативних наслідків їх реалізації. Суспільство не може диктувати людям, мати їм чи не мати дітей, воно мусить поважати релігійні та інші погляди, навіть якщо вони приводять до народження дефективних дітей. Очевидно, що втручання в «свята святих» живого, можливість непродуманих генетичних маніпуляцій, прагнення «поліпшити» природу не лише представників флори і фауни, а й людини, можуть призвести до наслідків, не менш згубних, ніж ті, які плануються стратегами ракетно-ядерної війни. Тим більше, що людина у своєму історичному розвитку майже завжди приймала рішення за умов неповної інформації і досить часто в процесі реалізації своїх проектів стикалася з негативними

наслідками, що супроводжували здійснення її задумів. Саме це мав на увазі відомий російський дослідник М. Ф. Реймерс, формулюючи принцип «неповноти інформації» (принцип невизначеності). Йдеться про те, що під час проведення акцій з перетворення природи і взагалі будь-яких акцій у природокористуванні та медицині завжди відчувається дефіцит інформації для апріорного судження стосовно всіх можливих результатів і наслідків цих акцій, особливо в далекій перспективі [14].

Такого класу проблеми, як проблеми біологічної етики, не розв'язуються раз і назавжди. Біоетика в цьому відношенні є не стільки сферою нормативно-теоретичного знання, скільки логікою осмислення прецеденту. Індукція та дедукція тут теж не можуть бути ефективними, позаяк майже кожен прецедент біоетики відбувається в екстремальній ситуації. Аналітичні методи тут відіграють другорядну роль. Проблеми практичної етики є завжди відкритими. Їх осмислення не зводиться до вироблення певної моральної позиції, хоча це й важливо. Для оптимального вирішення того чи іншого питання необхідні високі моральні кондиції, спеціальні знання й розвинута наукова інтуїція.

Біоетичний аспект став надзвичайно актуальним для природознавців (теоретиків і експериментаторів), лікарів та біологів, політиків та урядовців. Проте актуалізація його на такому широкому культурно-соціальному тлі супроводжується надмірним декларуванням, виникає своєрідна мода на нього. Нагальність і важливість біоетичних підходів нерідко експлуатуються для рекламування й популяризації результатів новітніх медико-біологічних досліджень. Іноді біоетика тлумачиться як техніка безпеки проведення біотехнологічних досліджень. І серед науковців виникає побоювання заборон (мораторію) на дослідження, призупинення розвитку цілих наукових галузей.

Нині розрив між можливостями передбачення й потужністю засобів впливу, зокрема на тонкі механізми органічної природи, стає ще більшим. Тому вже очевидно, що гуманістичні цілі слід ставити вище дослідницьких, а високий моральний рівень дослідника мусить бути невід'ємною рисою його професіоналізму.

Проблеми біоетики набувають широкого резонансу в свідомості нашого сучасника й нерідко призводять до соціальних збурень і навіть до спалахів екстремізму. Зокрема, американські й канадські лікарі, які роблять аборти, змушені носити бронежилети і покладатися на захист поліцейських та пожежників. Кількість медиків, котрі погоджуються працювати у відповідних клініках, помітно скорочується. Ніхто не хоче ризикувати власним життям. Молоді лікарі навіть відмовляються отримувати таку кваліфікацію.

У США агенти ФБР 18 років полювали за екстремістом (до речі, професором математики), який поштою розсилав бандеролі з вибухівкою на адреси активних технократів та підприємців і тим самим, як він заявив на слідстві, боровся за збереження природного довкілля Америки.

В 2001 р. в Голландії була легалізована евтаназія в разі, коли пацієнт визнаний безнадійно хворим і перебуває при здоровому розумі. В результаті по всій країні прокотилася хвиля стихійних протестів.

Сьогодні у світі триває активна дискусія щодо трансгенних продуктів харчування, отриманих методами генної інженерії. Крім усього іншого, беззастережне впровадження тієї ж трансгенної картоплі можна кваліфікувати як порушення прав людини, проведення експерименту над нею, про недопустимість чого йдеться в численних міжнародних документах. Англійська преса кваліфікувала генетично змінені продукти як «їжу

Франкенштейна». Принц Чарльз активно виступає за заборону трансгенних продуктів й домігся цього хоча б у межах королівської кухні. Натомість прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер офіційно заявив, що споживає ці продукти практично щодня. Активісти радикальної екологічної організації «Грінпіс» пікетують державні установи ряду країн Європи, протестуючи проти завезення на континент американської сої, «поліпшеної» за допомогою генної інженерії.

Незважаючи на те, що споживання таких продуктів є недопустимим без сумлінної й тривалої експертизи, західні фірми «по-партнерськи» пропонують країнам СНД свою продукцію й знаходять тут підтримку в «осіб, що приймають рішення». Справа зайшла так далеко, що засоби масової інформації переконані в тому, що потік трансгенного імпорту в Росію та Україну зупинити вже неможливо. Вважається, що в нашому становищі можна зробити єдине (своєрідний паліатив) — забезпечити за допомогою служб санепідемагляду нанесення відповідних позначок на етикетки імпортованої продукції. Представник міжнародної спілки споживачів Анна Фільдер на прес-конференції 11 травня в Києві зробила заяву, що українські ринки вже насичені продукцією з трансгенних рослин, проте, на відміну від країн ЄС, вона тут не маркірується.

В Росії з 1 липня цього року набула чинності постанова Міністерства охорони здоров'я РФ «Про порядок генетичної оцінки та реєстрації харчових продуктів, отриманих з генетично модифікованих матеріалів». Продукти, що надходять на російський ринок, уже перевіряються на наявність «побічних» генів.

До речі, група експертів з етичних аспектів біотехнології при Європейській Комісії (1995) вимагає, щоб у випадках істотної модифікації продуктів харчування засобами генетичної інженерії виконувалися певні вимоги. Йдеться про те, що інформація про ці продукти має бути, по-перше, корисною і об'єктивною; по-друге — чіткою, зрозумілою, не переобтяженою технологічною термінологією; по-третє — правдивою, з повним викладом застережень щодо можливостей фальсифікації; по-четверте — мати достатнє правове забезпечення, зокрема бути доступною для контролю й забезпеченою штрафними компенсаційними можливостями [15].

Втім, біологічна етика зовсім не ставить за мету стримання або заборону новітніх біотехнологій, з якими пов'язується майбутнє цивілізації. Йдеться про необхідність скрупульозної, тривалої експертизи, незалежного громадського контролю, аби визначити можливе й допустиме, виключити негативні наслідки для людини і довкілля.

Хоча етика й право є принципово різними утвореннями, не слід відкидати той очевидний факт, що на ґрунті сучасної біоетики відбувається інтеграція загальнонаукових, правових та етичних принципів. Зокрема, у процесі прийняття рішень у складних із морального погляду практичних ситуаціях продуктивно співпрацюють інституції біоетики та державні установи США. Для прийняття рішень у випадку етичних конфліктів, які часто виникають у клінічній практиці, створена система етичних комітетів при окремих лікарнях, штатах та на загальнодержавному рівні. Завдяки цим комітетам відбувається відхід від поширеного ставлення до людини як до пересічного об'єкта спостережень та вивчення, експериментування та маніпулювання.

У 1978 р. у США видано енциклопедію «Біоетика». Впровадження новітніх біотехнологій, зокрема досягнень генної інженерії, здійснюється тут відповідно до чинного законодавства і нормативних актів, з урахуванням громадської думки та релігійних поглядів. Контроль за безпечним використанням трансгенних організмів здійснює кілька

федеральних агентств, серед них Агентство з охорони навколишнього середовища (EPA), Адміністрація з продовольства та ліків (FDA), Міністерство сільського господарства. Протягом 1987—1994 рр. в країні було надано 1300 дозволів на випробування трансгенних рослин у польових умовах. Створенням і впровадженням «трансгенів» тут займаються 24 фірми. Аналогічні агенції діють у Канаді. Створено спеціальне законодавство та відповідні комісії у багатьох західноєвропейських країнах, які більш вимогливо ставляться до широкого використання трансгенних організмів порівняно із США та Канадою. Загальна площа під трансгенними культурами у світі сьогодні вже сягає 10 млн. га.

Наша держава в питаннях біоетичного розвитку з відомих причин відстає навіть порівняно з Росією, де вже тривалий час плідно працює загальноакадемічна програма РАН «Людина, наука, суспільство: комплексні дослідження».

Біоетика є обов'язковою дисципліною в усіх медичних закладах Заходу, її введено до навчальних програм у системі середньої освіти. В розвинених країнах Європи та США на такий пріоритетний напрям сучасної науки, як біологія, припадає в бюджеті витрат на науку третя частина.

Що ж до нашої ситуації, то тут передусім маємо говорити про ставлення держави до науки загалом. Якщо воно не зміниться, ми ризикуємо безнадійно відстати від розвинених країн світу, в коло яких так прагнемо «інтегруватися», попри всі свої пріоритети та колишні напрацювання. І не можна забувати, що інтенсивний розвиток новітніх біотехнологій є важливим показником наукового рівня. Однак він, безумовно, має відповідати вимогам сучасної біологічної етики. Поглиблене дослідження й популяризація її проблем є справою пріоритетною і обов'язковою для кожної цивілізованої держави.

1. Дьюи Джон. Реконструкція в філософії. — М.: Логос, 2001.
2. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г.. Этика. — М.: Гардарики, 1998.
3. Аббаньяно Н. Мудрость жизни. — СПб.: Алетейя, 1996.
4. Кутырев В. А. Оправдание бытия (Явление нигитологии и его критика) // Человек. — 2000. — № 5.
5. Кутырев В. А. Естественное и искусственное: борьба миров. — Нижний Новгород, 1994.
6. Бестужев-Лада И. Телевизор: наш друг или враг?// Смена. — 1999. — № 8.
7. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. — М.: Молодая гвардия, 1990.
8. Йонас Г. Изменившийся характер человеческой деятельности // Человек. — 1999. — № 2. — С.18.
9. Potter W.R. Bioethics — a Bridge to the Future. — N.Y., 1969.
10. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. — М.: Прогресс, 1992.
11. Фромм Э. Иметь или быть. — М.: Прогресс, 1986.

12. Программа действий. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. — Женева, 1993.
 13. Хесле В. Философия и экология. — М.: Ками, 1994.
 14. Реймерс Н.Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы. — М.: Россия молодая, 1994.
 15. *International Bioethics Committee IBC of UNESCO. Proceedings of the Fourth Session, october 1996, vol. 1, p. 15—18.*
-

КИСЕЛЬОВ Микола Миколайович. Доктор філософських наук. Провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України (Київ).